

Wonen, werken en recreëren op 43 Waddeneilanden

De Wadden bestaan niet

Voor de kusten van Nederland, Duitsland en Denemarken liggen 43 Waddeneilanden. De eilanden hebben sterk uiteenlopende karakters, van een paar bijna onbewoonde natuureilanden in het Duitse deel tot sommige volgebouwde eilanden in Denemarken. De Nederlandse zijn veelal compromissen tussen natuur, lokale economie en toerisme. Rob van der Bijl en Theo Baart gingen er kijken.

Badplaats Norderney.
Norderney (op de vorige pagina's) heeft de uitstraling van chique badplaats. Op het rurale Schiermonnikoog (links) is ruimte voor wonen, werken, cultuurhistorie, natuur en toerisme.

Rob van der Bijl
Foto's Theo Baart

Strandopgang op Schiermonnikoog.

Toeristen en zakenlui op het terras van het hotel Graaf Bernstorff.

Recreatie in het oude dorp: verkoop van strandspullen en fietsverhuur.

Het door Jurjen van de Meer ontworpen huis op Schiermonnikoog wijkt af van het typische beeld van traditionele gevel en blokvorm.

Foto: De Zwarte Hond

Het 'gewone' Schiermonnikoog: jarenzestigbuurtje rond de F.H. Gasaustraat.

Het recente uitbreidingswijkje aan de Oosterreeweg.

Vorig jaar is voor het eerst sinds jaren een nieuw wijkje bij het dorp van het Waddeneiland Schiermonnikoog opgeleverd. De woningen voorzien in een grote behoefte voor de zittende bevolking. Corporatie WoonFriesland speelde met dit project in op de vraag naar betaalbare woningen voor starters en ouderen. Door de hoge grond- en huizenprijzen dreigen steeds meer jonge eilanders weg te trekken en is er geen duurzame toekomst voor een vitale eilandeconomie.

Dat onderwerp was een van de redenen voor de drie Waddenlanden om in 2001 het Waddenzeeforum (WSF) op te richten. In 2004 zetten de landen hun handtekening onder een gezamenlijk plan met strategieën voor een duurzame ontwikkeling van het Waddengebied. De sector werken is in dit plan goed vertegenwoordigd met landbouw, visserij, toerisme, energie, industrie en havens. Ook infrastructuur, kustbescherming en scheepvaart staan in dit plan. Opvallend genoeg ontbreekt het thema wonen.

Dat is een gemis, vindt Jurjen van der Meer, algemeen directeur van De Zwarte Hond, het bureau dat het woningbouwplan op Schiermonnikoog maakte. Van der Meer ziet het Waddengebied ook, om niet te zeggen in de eerste plaats, als een gebied om te wonen. Dat geldt voor al die eilanders en voor de voormalige eilanders die zich in de kuststrook aan de andere kant van de Waddenzee hebben gevestigd. Behalve voor de nationale economie is het Waddengebied van economisch belang voor de plaatselijke bevolking. Wonen en werken zijn zo gezien een samenhangende opgave die ondergeschikt is aan natuurwaarde en cultuurhistorie.

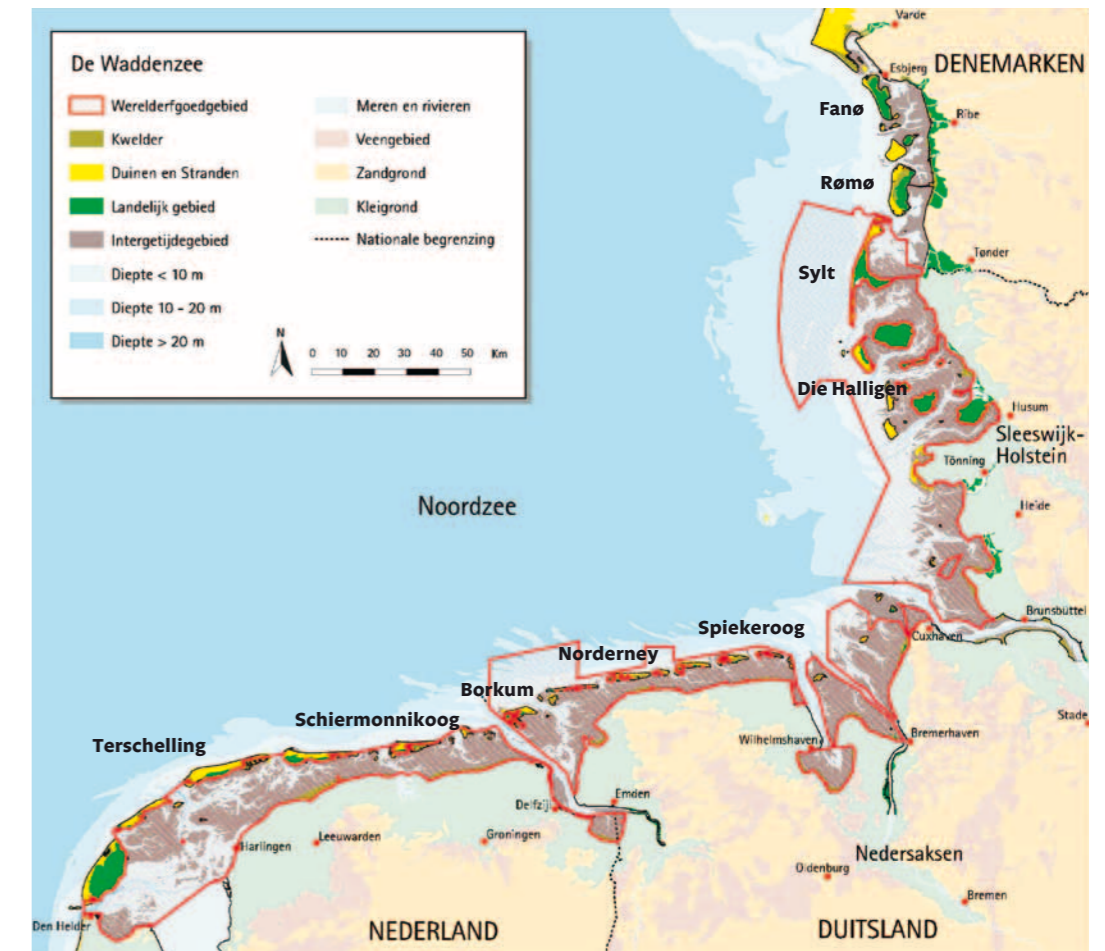
Luxe resorts

Het architectenbureau De Zwarte Hond heeft meerdere projecten uitgevoerd op de Nederlandse Waddeneilanden. Het begon eind jaren tachtig. Van der Meer, geboren en getogen op Schiermonnikoog, realiseerde een woon-

huis dat voldoet aan de formele eisen van de gemeente Schiermonnikoog maar sterk afwijkt van het gewenste beeld met een traditionele gevel en de blokvorm. De dakgoot ligt in het midden van de voorgevel en de nokhoogte wordt bepaald door de beide zijgevels. Hoewel Van der Meer met het huis een lange neus maakt naar de bedilzucht van de gemeente, blijkt nu dat de nieuwe woning juist heel goed past in het bestaande dorpsbeeld. Het huis was daarmee de opmaat tot twee grote opdrachten voor De Zwarte Hond. In het complex vakantiewoningen De Ville Buiten wordt in het duinlandschap een nieuw accent toegevoegd. In het uitbreidingsplan aan de Oosterreeweg komen Van der Meer en zijn medeontwerpers tot een synthese met de architectonische en stedenbouwkundige karakteristieken van het dorp. In weerwil van de bouw van een nieuwe woonwijk voor de eilanders, bestaat het gevaar dat Waddeneilanden zoals Schiermonnikoog de

Eilanden besturen

Er zijn pakweg 43 Waddeneilanden. Dat is tenminste het aantal dat Marina Goudsblom en Ruud Koot hanteren in hun boek '43 Waddeneilanden'. Het is maar wat je eiland noemt. Is bijvoorbeeld Richel, tussen Vlieland en Griend, een eiland? Of de zandplaat Zuiderduintjes ten oosten van Rottumeroog, vlak bij de voormalige Duitse marinebasis Borkum? En wat te doen met eilanden die aan het vasteland vastzitten zoals Rømø, Sylt of Nordstrand? En verdwijnende eilanden, zoals het Deense Langli? Geen discussie is er over de eilanden waar mensen wonen, werken en hun kinderen grootbrengen. De afzonderlijke Waddeneilanden zijn eigenlijk te klein voor een gemeentelijk apparaat, wat ze toch allemaal hebben. In Nederland is een fusie van de eilanden tot één gemeente tot nu toe niet

bespreekbaar. Onlangs bedankte de gemeente Texel voor een intensievere samenwerking met de andere eilanden. Volgens Oeds Bijlsma, directeur beleid van de provincie Fryslân en bewoner van Terschelling, verdient het de voorkeur dat de Waddeneilanden één bestuurlijk geheel vormen, met sterke binding op de eilanden zelf. Maar Bijlsma ervaart dat het moeilijk is om over dit soort bestuurlijke zaken met eilanders afspraken te maken. 'Als ze met elkaar aan de wal vergaderen en zaken afspreken lijkt het wel of op de boot op weg naar huis dezelfde afspraken al weer gedeeltelijk vergeten zijn.' Bestuurlijk zijn de Duitse en Deense eilanden moeilijk te vergelijken met

hun Nederlandse burens. Van oudsher waren de gemeenten op de Duitse eilanden zwak en deelden de kuroordbazen er de lakens uit. Bovendien hebben de deelstaten meer invloed op de eilanden dan onze provincies. Sommige eilanden worden zelfs volledig vanaf het vasteland bestuurd, en eilanden in de monding van de Elbe, zoals Neuwerk, vallen bestuurlijk onder de stad Hamburg. Is dat een model voor Nederland? Bijvoorbeeld door Schiermonnikoog bij de gemeente Groningen onder te brengen? Bijlsma acht dit volstrekt onhaalbaar. Hij benadrukt dat het niet goed zou zijn als een Waddeneiland geen enkel eigen bestuur meer heeft. Er zou

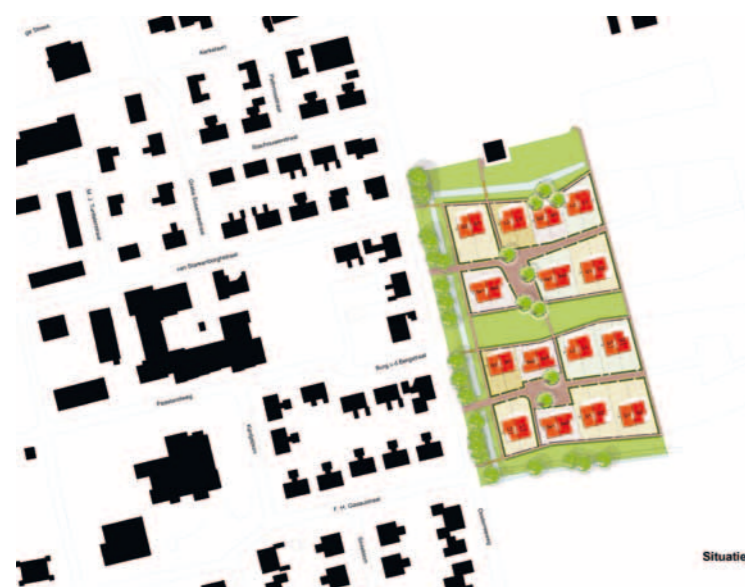
ten minste een lokale deelraad moeten bestaan. Anders is zo'n eiland volgens hem 'ontzield'. Recentelijk is het lokale en regionale bestuur van Denemarken volledig op de schop gegaan. De provincies zijn opgeheven en vervangen door vijf regio's ter grootte van landsdelen. Deze rigoureuze bestuurlijke vernieuwing is ook gepaard gegaan met een ingrijpende gemeentelijke samenvoeging. Niettemin heeft het eiland Fanø – met iets meer dan 3000 inwoners op een steenworp afstand van de havenstad Esbjerg – zijn eigen gemeentebestuur na veel protest weten te behouden.

De stedenbouwkundige geleding van het nieuwe wijkje aan de Oostrand sluit aan op de structuur van het dorp.

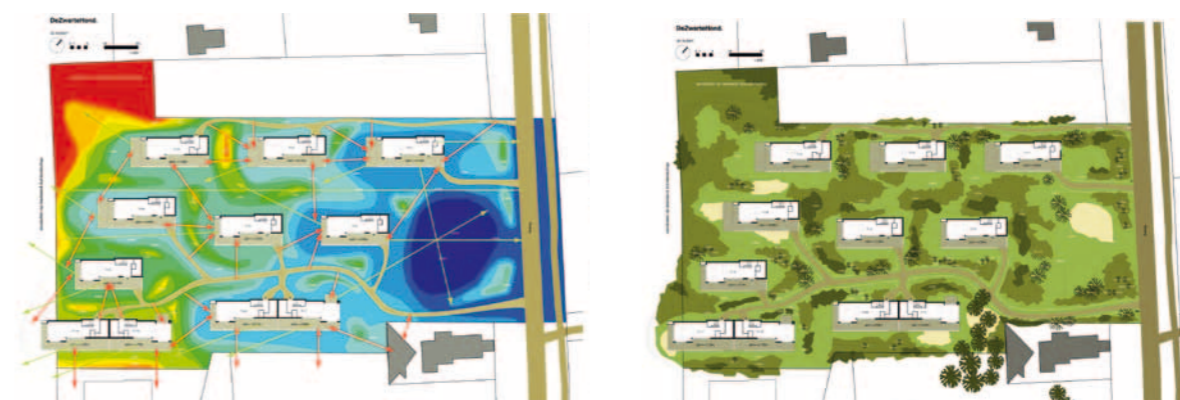
De modernistische vakantiewoningen van De Ville Buiten.

Plan van De Zwarte Hond voor het wijkje aan de Oosterreeweg.

Analyse van de stedenbouwkundige structuur van Schiermonnikoog: het uitgangspunt voor de locatie en de stedenbouwkundige opzet van het nieuwe buurtje.

Het stedenbouwkundig en landschapsplan van De Ville Buiten is gebaseerd op de topografie en de beplanting van het duingebied.

Impressie van de Oosterreeweg.

komende jaren verworden tot luxe resorts voor rijken uit de Randstad. Door speculatie zijn de prijzen van woningen torenhoog en onbetaalbaar voor veel eilanders, vooral voor starters is de woningmarkt slecht toegankelijk. Op Schiermonnikoog komt daarbij dat Staatsbosbeheer, eigenaar van het eiland, dreigt om na afloop van het erfpachtcanon, tussen 2010 en 2015, de erfpacht 'marktconform' te maken, waardoor de prijzen van het vastgoed waarschijnlijk nog veel verder oplopen. Als daardoor gefortuneerden de huidige bevolking verdrijven, neemt de bezettingsgraad van de woningen sterk af. Meer huizen zullen immers slechts gedurende korte tijd in het jaar worden bewoond. Bovendien trekken de mensen weg

die zorgen voor de toeristen, met verhuur van woningen maar ook door werk in de horeca of voorzieningen. Als gevolg daarvan blijven de toeristen weg en zal de lokale, hoofdzakelijk op toerisme gebaseerde economie worden uitgehouden.

Het radicale modernisme

Jurjen van der Meer wijst erop dat dit proces al in volle gang is. Zo verhuizen veel jonge eilanders naar het vasteland om hun kinderen op scholen in de stad te laten gaan. Ze blijven wel werken op de eilanden, maar wonen er niet meer. Daar staat tegenover dat het woningbouwproject van De Zwarte Hond laat zien dat het niet alleen wenselijk is om voor de

plaatselijke bevolking te bouwen, maar dat het ook mogelijk is om kansen te scheppen voor de komende generatie eilanders. Het wijkje van De Zwarte Hond ligt net buiten het dorp. Als we vanuit de oude dorpskern de Langestreek zijn afgelopen, is het alsof de wijk altijd al hier aan de Oostrand heeft gelegen. In combinatie met een stedenbouwkundige geleding die aansluit op de streekstructuur van het dorp biedt de Oostrand een prachtige oplossing. Het programma met 30 woningen is voor de kleine dorpskern een substantiële vergroting. Met de vorm en dimensies van elk van de woningen voegt het wijkje zich in de Schiermonnikoogse identiteit van de historische bebouwing in de directe omgeving.

Een heel ander karakter heeft De Ville Buiten, het complex modernistische vakantiewoningen van De Zwarte Hond iets buiten het dorp. Tezamen laten deze twee projecten zien dat er veel oplossingen mogelijk zijn tussen historiserende conservaties die we aantreffen op menig Duits eiland en het radicale modernisme van sommige vakantiehuiscomplexen op bijvoorbeeld het Deense Rømø. Dat is goed nieuws voor het toekomstige wonen en werken op en rond de Wadden. Ondanks tegenwerking van de stad Hamburg is het Duitse, net als het Nederlandse Waddengebied in 2009 op de Werelderfgoedlijst van Unesco geplaatst. De havenstad vreesde beperkingen die de economische belangen van

Dammen en pontveren

De infrastructuur van de Duitse en Deense eilanden is veel verder ontwikkeld dan die van de Nederlandse. De zeeeringen zijn bijna overal veel zwaarder en omvangrijker uitgevoerd. Ook over verbindingen met de wal wordt bij de noorderburen anders gedacht met hier en daar rechtstreekse verbindingen met de vaste wal, waarover treinen rijden, zoals het smalspoor van het Halligeneiland Nordstrandischmoor. In Denemarken regeert de auto. De dam van Rømø is

zou de rederij die sinds jaar en dag de dienst verzorgt, hebben bevoordeeld boven een commerciële nieuwkomer die eigenlijk meer zou willen varen. In de zomer is het mogelijk via pontjes van eiland naar eiland te hoppen. Hoewel er ooit plannen waren om de eilanden met dammen met elkaar en met de wal te verbinden, is daar nooit wat van gekomen. Kortgeleden nog hebben de Texelaars het idee verworpen om hun eiland via een tunnel met het Noord-Hollandse vasteland te verbinden.

Foto: Rob van der Bijl

Het smalspoor naar Nordstrandischmoor, een van de Duitse Halligen-eilanden waar mensen wonen op terpen zonder dijken.

er niet voor treinen, maar voor auto's – en een smal strookje voor fietsen.

Het brede strand van dit eiland is toegankelijk voor auto's en 's zomers parkeren de Denen hun auto naast hun badlaken. De andere Deense eilanden moeten het stellen met een veerverbinding.

Tegen dit infrastructuureel geweld steken de bewoonde Nederlandse eilanden bescheiden af. Ze zijn slechts met veren verbonden met het vasteland. Het veer van Texel is van de Texelaars, en de meesten van hen zijn aandeelhouder. Over de veren naar Terschelling bestaat onenigheid. Het ministerie

Compacte en massieve bebouwing op het Duitse stadseiland Norderney.

Waddenwonen op zijn Duits: in betonnen flatgebouwen of in landelijke woonhuizen (onder).

Elitaire hotelarchitectuur en modernistische woongebouwen wisselen elkaar af.

Mondain recreëren op Norderney.

de stad kunnen schaden. Daarmee zijn de bijzondere kwaliteiten van dit gebied internationaal erkend. Het tekent meteen de spanning die er bestaat tussen de Wadden als regulier economisch gebied en de Wadden als ecologisch waardevol territorium. Die spanning zal ook de leidraad moeten zijn bij de toekomst van de Wadden waarbij wonen, werken en recreëren onlosmakelijk zijn verbonden met de conservatie van cultuur en protectie van natuur.

Vanuit Schiermonnikoog gezien is het moeilijk om over 'de' Wadden te spreken. Daarvoor zijn de verschillen tussen Nederlandse, Duitse en Deense Wadden simpelweg te groot – nog afgezien van de grote verschillen tussen

de eilanden onderling per land. De bewoonde Nederlandse eilanden vertegenwoordigen allemaal een compromis tussen natuur en economie, of tussen wonen en werken. Terschelling is zonder enige twijfel een van de aantrekkelijkste Waddeneilanden. Er is goed te zien hoe een voor Europa uniek natuurgebied (de Boschplaat) op het hetzelfde eiland kan bestaan naast een enorm toeristisch areaal, grote festivals (zoals Oerol) en reguliere economische activiteiten.

Middelgrote stad

Op Schiermonnikoog wordt met het woningbouwplan van De Zwarte Hond geprobeerd wonen, werken en recreëren te verenigen met

ecologie en cultuurhistorie. Tijdens onze tocht door het Waddengebied wordt ons wel duidelijk dat men in Duitsland meer uitgesproken keuzen maakt. Het mondaine Duitse Waddeneiland met de grootste bevolkingsomvang Sylt (21.000 inwoners) is daarvan wel een duidelijk voorbeeld. Het eiland spant de kroon waar het gaat om economische ontwikkelingen, wat vooral blijkt uit het winkelapparaat dat in een middelgrote stad niet zou misstaan. En ook qua infrastructuur spant Sylt de kroon. Een dam dient als basis voor een spoorlijn die aantakt op het nationale net en waarover een lokale pendel het eiland met de wal verbindt. Met de pendeltrein worden auto's, fietsen en andere transportmidde-

len vervoerd. Sylt heeft ook een echt vliegveld, met charter- en lijnvluchten naar plaatsen in Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Italië en Engeland. Op Duitse Waddeneilanden die als badplaats dienstdoen (behalve Sylt ook eilanden als Norderney en Borkum), is vrijwel alles daaraan ondergeschikt gemaakt. Zo is Borkum nog kleiner dan Schiermonnikoog, maar telt wel ruim vijf keer zoveel inwoners (5000) en heeft dan ook een buitenwijk die sterke gelijkenis vertoont met middelhoogbouw wijken in grotere steden op het Duitse vasteland (zie ook de rubriek Plattegrond, achter in dit nummer). De tegenstelling met de kleine huizen op Schiermonnikoog is opmerkelijk. Norderney is tradi-

Vertrouwd beeld: vakantiehuysjes, verspreid in het duinlandschap van Schiermonnikoog.

De tien kilometer lange verbindingdam van de Deense westkust naar Rømø.

Een ongeëvenaarde diversiteit in architectuur op het Deense Waddeneiland Rømø: van boerderettes tot modernistische complexen. Hierboven: zogenoemde Genz-vakantieappartementen. Hieronder: vakantieappartementen van Arkitema Architects.

Economie op de Nederlandse Wadden

De Nederlandse eilanden zijn voor hun werkgelegenheid nagenoeg geheel afhankelijk van toerisme. Alleen Texel heeft een gevarieerdere economie, bijvoorbeeld door de landbouw en schapenfokkerij. Texel heeft de enige bierbrouwer op de Nederlandse Wadden. Het Texels Witbier wordt goed in de Amsterdamse cafés verkocht. Verder is het Koninklijk Nederlands Instituut voor Zeeonderzoek (NIOZ) op Texel gevestigd. Ook Terschelling heeft een iets bredere economie, met onder meer agrarische activiteiten, de Hogere Zeevaartschool en onderhoudswerkplaats De Betonning van Rijkswaterstaat. Schiermonnikoog heeft zich de afgelopen jaren sterk op het bezoek van dagjesmensen gericht. Het eiland is een nationaal park en wordt beheerd door Natuurmonumenten. Ameland ligt het meest afgelegen, want de boot naar dit eiland vertrekt vanaf Holwerd, achter Dokkum. Dit eiland heeft nog een agrarisch karakter maar de hotelbouw heeft eind vorige eeuw een stevige impuls gekregen. Voor Nederlandse begrippen is het toerisme er tamelijk onbezonnen ontwikkeld. Het kleine Vlieland richt zich op het hogere toeristische segment. Er wordt wel gezegd dat 'je hier meer elite aantreft'. De prijzen liggen in ieder geval hoger dan op Terschelling, bijvoorbeeld de havengelden, of de prijzen voor overnachtingen.

tioneel de belangrijkste badplaats van Duitsland en in wezen een stadseiland. Als badplaatsen en kuuroorden steekt dit soort eilanden in positieve zin af tegen de commercieel ontwikkelde eilanden. Overigens hebben de Duitse eilanden vergeleken met de Nederlandse een elitairder karakter, wat onder meer blijkt uit de luxevoorzieningen. Deze eigenschap stamt uit de tijd toen rijke grondbezitters de eilanden domineerden en elke dag arbeiders lieten aanvoeren van de vaste wal. Dat was mogelijk, omdat die eilanden over het algemeen dicht tegen de kust aanliggen. Bij ons bezoek aan Norderney valt op hoe massief de bebouwing eruitziet. De woningbouw oogt met zijn grote, zware volumes onmiskenbaar Duits. We passeren hotels, kuuroorden, woningbouw maar ook echt stadse winkels en andere voorzieningen. Dat hadden we ook al gezien op Sylt, dat echter groter en mondainer is. Daarentegen zagen we op het sloom-groene Spiekeroog wat het betekent als radicaal voor natuur wordt kozen. De tijd lijkt hier stil te staan. Tot onze verrassing is het zelfs niet mogelijk om fietsen te huren. Maar onze grootste verrassing zijn de Halligen, een groepje kleine eilanden in het Noorden van de Duitse Wadden. Als we per auto in noordoostelijke richting langs de dijk van het voormalige eiland Nordstrand rijden, doemen verderop in de zee vier terpen op van het eiland Nordstrandischmoor. Hier wonen enkele tientallen mensen onbeschermd door dijken op terpen. Langeneß (16 terpen), Hooge (10 terpen), Gröde (2 terpen), Nordstrandischmoor (4 terpen) en Oland (1 terp)

lopen tientallen keren per jaar onder water. De niet door dijken beschermde eilanders leven van bescheiden toerisme en veeleert op de kwelders.

Verbindingsdam

Denemarken heeft de twee grote eilanden Rømø en Fanø zonder terughoudendheid commercieel ontwikkeld. Dat komt niet zozeer door een bewuste politiek, vertellen Deense planners ons bij ons bezoek, maar veeleer door een nonchalante houding tegenover de eilanden. Immers, langs de immens lange Deense kustlijn liggen er nogal wat. Rømø heeft weinig vaste bewoners (minder dan duizend), maar toch wordt er veel gebouwd. Dit Deense eiland heeft ongetwijfeld de hoogste dichtheid aan vakantiecomplexen van alle Waddeneilanden. Als we de tien kilometer lange verbindingdam afrijden, vermoeden we halverwege al dat we niet veel eilandsfeer zullen aantreffen – de dam verbindt Rømø direct met de toeristisch-commercieel geëxploiteerde Deense westkust. De woningbouwarchitectuur blijkt op dit eiland ongeëvenaard gevarieerd. Elke historische stijl is er te vinden, zelfs het modernistische ontwerp van Arkitema Architects voor een woon- en winkelcomplex bij de haven van Rømø, dat onlangs zijn deuren opende. Zo'n woonproject is op de Duitse of Nederlandse eilanden niet te vinden, ondanks het goede werk van ontwerpers zoals De Zwarte Hond.

Foto: Rob van der Bijl